

Sebastian Graniczkowski

 <https://orcid.org/0009-0001-9486-4605>

 d16070@doktorant.upjp2.edu.pl

UNIwersYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

 <https://ror.org/0583g9182>

ZNISZCZENIA OBIEKTÓW SAKRALNYCH W WYNIKU DZIAŁAŃ ZBROJNYCH NA TERENIE DEKANATU OŚWIĘCIMSKIEGO

 <https://doi.org/10.15633/9788383700984.06>

Zagadnienie zniszczeń obiektów sakralnych na terenie dekanatu oświęcimskiego nie doczekało się dotychczas wyczerpującego opracowania w literaturze przedmiotu¹.

- 1 Zob. J.J. Dreścik, *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, bezcenne/utracone” 1999, nr 4 (16) s. 4–6; *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1: *Województwo krakowskie i rzeszowskie*, red. J. Gołos, A. Kasprzak-Miler, „Polskie Dziedzictwo Kulturalne”, Seria A, „Straty Kultury Polskiej”, Poznań 2000; M. Trąba, *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, [w:] *Oświęcim, miasto pogranicza*, t. 2, dz. cyt.; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, dz. cyt. Należy również odnotować referat wygłoszony na konferencji naukowej, omawiający pierwsze ustalenia dotyczące stricte strat wojennych w dekanacie, który zasługuje na odrębną publikację, a porusza m.in. zagadnienia będące przedmiotem tego tekstu. Mowa o referacie Adriana Kędzierskiego, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie dekanatu oświęcimskiego w czasie II wojny światowej*, wygłoszonym w ramach konferencji naukowej „Straty Kościoła katolickiego w Polsce w latach wojny i okupacji (1939–1945)” organizowanej na Uniwersytecie Rzeszowskim 24–25 października 2023 roku.

Do odtworzenia zniszczeń poczynionych w dekanacie oświęcimskim wykorzystano materiały archiwalne zgromadzone w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, z których jako najważniejsze należy wskazać sprawozdania dotyczące strat wojennych z lat 1939–1945 poniesionych przez parafie. Istotną wartość badawczą miały również materiały pochodzące z Biblioteki i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, na które składały się przede wszystkim materiały pochodzące z tego okresu z poszczególnych parafii dekanatu. Na szczególne Bielsku-Białej. Wartość pomocniczą dla niniejszego tekstu miały materiały pochodzące z Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i archiwów zakonnych, szczegółowo zestawionych w bibliografii.

Niestety wspomniane wyżej jednostki archiwalne nie były kompletne, co uniemożliwiło pełne przebadanie problemu. Dodatkowo wartość merytoryczna dostępnych źródeł znacząco się różni, np. kwestionariusze wypełniane były przez księży poszczególnych parafii w sposób niejednolity. Brało się to najczęściej z wypadków podawania przez księży informacji o stratach osobistych, które były łączone ze stratami dóbr parafialnych.

Generalnie rzecz biorąc, można wyróżnić dwa rodzaje zniszczeń budynków sakralnych w dekanacie oświęcimskim podczas II wojny światowej: uszkodzenia wynikające z prowadzenia walk np. nalotów bombowych czy ostrzału artyleryjskiego oraz celowe działania, czyli dewastacje i adaptacje budynków na potrzeby okupanta.

USZKODZENIA WYNIKAJĄCE Z PROWADZENIA WALK

„Wysoko, wysoko stalowych kilkadziesiąt ptaków przecinało powietrze”², tymi słowami salezjański kronikarz opisał początek działań wojennych na terenie dekanatu oświęcimskiego 1 września 1939 roku. Bardzo częste

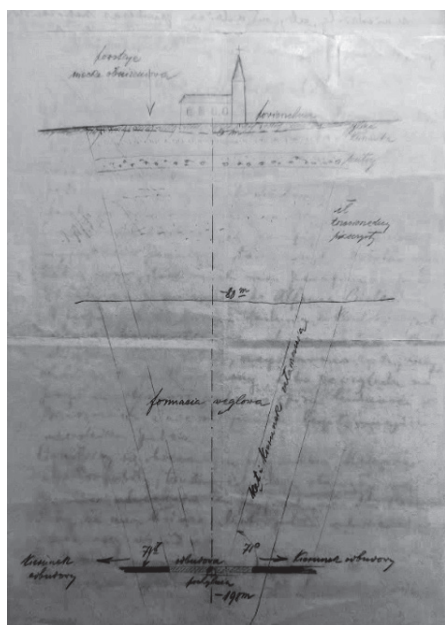
2 *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940*, t. 4, red. W. Żurek, Lublin 2020, s. 257.

w pierwszych dniach września bombardowania miasta i okolicznych terenów nie ominęły także obiektów sakralnych. Na skutek wstrząsów, wywoływanych przez bomby zrzucone przez niemieckie lotnictwo, w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu, a także pobliskiej plebanii i wikarówce, z okien wypadły szyby³. W podobny sposób w nalotach Luftwaffe ucierpiał kościół pw. śś. Małgorzaty i Katarzyny w Kętach wraz z budynkami przykościelnymi, w źródłach można odnaleźć wzmianki o wybitych szybach oraz naruszeniach struktury dachu i ścian zewnętrznych⁴.

Bilans uszkodzeń podczas pierwszych tygodni działań wojennych w skali zniszczeń w całym kraju nie był więc w budownictwie sakralnym dekanatu znaczny⁵. Mogło to być również powodowane przez fakt, że na omawianym terenie nie były toczone bezpośrednie walki. W historiografii odnotowano dotychczas jedno jedyne starcie pomiędzy polskimi żołnierzami wycofującymi się z pozycji pszczyńskiej a jednostkami sztabowymi 5 Opolskiej Dywizji Pancerniej Wehrmachtu stoczone 4 września 1939 roku we wsi Rajsco pod Oświęcimiem⁶. W okresie po kampanii wrześniowej do 1944 roku można odnotować jeden wypadek uszkodzeń budynku kościoła, jednakże spowodowany szkodami kopalnianymi, a nie działaniami wojennymi. Mowa o widocznych, ale niegroźnych dla konstrukcji budowli pęknięciach i uszkodzeniach

- 3 Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu, *Księga pamiątkowa parafii Oświęcim, archidiecezji krakowskiej*, s. 34; zob. Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940, t. 4, dz. cyt., s. 259.
- 4 Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu, *Księga pamiątkowa...*, dz. cyt., s. 34; M. Chorążki, *Kęty w okresie okupacji niemieckiej*, [w:] *Kęty. Blaski...*, t. 2, dz. cyt., Kęty 2019, s. 359.
- 5 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania, sygn. 1559/95, *Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, k. 2–5, 20–21.
- 6 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Oświęcim, gromada Rajsco z 1946 roku*, k. 408; Zob. M. Dziubek, *Niezlomni wrześniowych dni. Losy Batalionu Obrony Narodowej „Oświęcim”*, Oświęcim–Kraków 2019, s. 177–205.

na ścianach oraz sklepieniu, spowodowanych wydobyciem węgla pod budynkiem kościoła w Brzeszczach. Do wyjaśnienia tej sprawy wezwała kuria krakowska proboszcza Zygmunta Boratyńskiego w listopadzie 1940 roku⁷. Ten, po nieco ponad miesiącu i konsultacji z zarządem kopalni, ustalił, że kościół znalazł się pośrodku wytwarzającej się niecki gruntowej, która jednak dzięki umocnieniom w postaci podkładów założonych pod filary kościoła przy pracach remontowych z początku XX wieku nie był zagrożony zawaleniem ani poważnymi uszkodzeniami⁸.

Ilustracja 1. Szkic przedstawiający położenie kopalni względem kościoła w Brzeszczach, autorstwa ks. Zygmunta Boratyńskiego z 1940 roku (źródło: ADB-Ż, sygn. APA 34, List ks. Zygmunta Boratyńskiego do Kurii Księżęco-Metropolitalnej w Krakowie z 27 grudnia 1940 roku, nl.).

- 7 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 34, Pismo nr 4847/40 z Kurii Księżęco-Metropolitalnej w Krakowie do ks. Zygmunta Boratyńskiego z 6 listopada 1940 roku, nl.
- 8 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 34, List ks. Zygmunta Boratyńskiego do Kurii Księżęco-Metropolitalnej w Krakowie z 27 grudnia 1940 roku, nl.

Kolejne zniszczenia wojenne można odnotować dopiero w sierpniu 1944 roku. W ramach tzw. bitwy o chemię, prowadzonej w celu niszczenia niemieckiego przemysłu strategicznego, alianckie wojska prowadziły bombardowanie, którego celem były fabryki zlokalizowane w Oświęcimiu. Naturalnie okupant zabezpieczył strategiczne lokacje poprzez odpowiednią obronę przeciwlotniczą, stąd też bomby nie zawsze trafiały w wyznaczony cel. W taki sposób uszkodzeniu uległy budynki należące do Zakładu Salezjańskiego im. ks. Jana Bosko, których fragment został przekształcony przez okupanta w miejskie kino. Bomby trafiły w dwa skrzydła – centralne oraz biegnące wzdłuż rzeki Soły. Trafienia i wstrząsy, doprowadziły do kompletnego zniszczenia obu narożników skrzydeł, a pośrednio również do pęknięcia murów i stropów. To z kolei sprawiło, że w części przy rzece nadawał się do dalszego używania tylko parter. Zupełnemu zniszczeniu uległo jedynie wspomniane niemieckie kino, budynek kościoła pozostał zaś nienaruszony⁹. Sami salezjanie wspominali to wydarzenie na kartach swoich kronik w sposób następujący: „Całe to, tak mozolnie budowane przez dwa lata, kino miejskie poszło w gruzy. Dosłownie nie zostało z tego nic. A kościół ocalał cudownie. Bomba spełzła się, rzec by można, po tylnej ścianie ołtarza, na której spoczywa obraz Maryi Wspomożycielki Wiernych, a na ścianie tej nie powstało najmniejsze pęknięcie, nie posypała się nawet grudka tynku, i pajęczyny nad obrazem wysoko rozpięte wisiały nietknięte jak przedtem. Na jadalnianym strychu było złożonych kilka krzyży, dzieło naszej dawnej odlewni. Kiedy strop pod podmuchem wybuchu dzwignął się naprzód a potem opadał, jeden z krzyży zawisnął ramieniem swoim na stalowym spojeniu łuku kościelnego podziemia. Krzyż ten wiszący w powietrzu zdawał się rozpiętymi ramionami zagradzać drogę zniszczeniu i mówić: Dalej ani jedna bomba. [...] A wystarczyło, żeby się samoloty spóźniły o ułamek sekundy

9 *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945*, t. 6, red. W. Żurek, Lublin 2019, s. 89; por. J. Wróbel, *Niemieckie ciężkie baterie przeciwlotnicze wokół Oświęcimia 1944–1945*, Warszawa 2019; R. Overy, *Bombowce nad Europą 1939–1945*, Oświęcim 2017, s. 685.

z wyrzucaniem bomb, a z zakładu i kościoła byłby jeden stos gruzów i podruzgotanych belek”¹⁰.

Ilustracja 2. Oświęcim, Zniszczenia Zakładu Salezjańskiego im. ks. Jana Bosko w wyniku bombardowań w 1944 roku (ze zbiorów prywatnych M. Ganobisa).

W trakcie tychże nalotów uszkodzeniu uległy także zabudowania należące do zakonu sióstr serafitek oraz parafii w Porębie Wielkiej. W pierwszym przypadku zniszczona została sala teatralna oraz ochronka; a dodatkowo jedna z bomb wpadła przez dach klasztoru, zerwała schody i zatrzymała się w piwnicy, nie eksplodując¹¹. W drugim ze wspomnianych miejsc pocisk spadł za stodołę należącą do parafii, a wstrząs

10 *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945*, t. 6, dz. cyt., s. 101.

11 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/584, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim*, k. 1011–1013; zob. *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945*, t. 6, dz. cyt., s. 89–90.

towarzyszący wybuchowi sprawił, że ze wszystkich okien w budynkach parafialnych powypadały szyby¹².

O kolejnym etapie w zniszczeniach wojennych na terenie dekanatu, w wyznaczonym zakresie, można mówić od stycznia 1945 roku, gdy na omawiane tereny dotarły wojska sowieckie, a wraz z nimi front. Największym uszkodzeniom uległy zabudowania sakralne w Jawiszowicach. Sowiecki ostrzał artyleryjski zniszczył drewnianą wieżę wraz z kopułą i krzyżem żelaznym, a także małym dzwonem z 1919 roku. W zabytkowym kościele pw. św. Marcina została zniszczona także mała wieża z sygnaturką, cztery kapliczki, a uszkodzeniu uległa figura Pana Jezusa, piorunochron, gont i wszystkie szyby – w tym dwa witraże. Wewnątrz kościoła zniszczono sufit z polichromią pochodzącą z przełomu XVII i XVIII wieku, a odnowioną w 1913 roku, trzy żyrandole tzw. pająki (jeden mosiężny, dwa zabytkowe, pozłacane), a także ołtarz, posadzkę, ławki, chorągwie i obrazy¹³. Skutki działań wojennych były widoczne jeszcze długo po zakończeniu II wojny światowej. Biskup krakowski Franciszek Jop, wizytujący parafię w 1956 roku, zapisał w sprawozdaniu: „Kościół Jawiszowicki, ta piękna, zabytkowa budowla z XVII wieku [...] Był dość ciężko uszkodzony w czasie działań wojennych z 1945 roku. Jeszcze dotąd są znaki na podłodze kościelnej, pokaleczonej prze[z] odłamki pocisku”¹⁴. Pokazuje to, że widzialne skutki wojny pozostawały w tej świątyni, aż przez 11 lat, chociaż dach naprawiono w 1945 roku, więźbę postawiono na nowo w 1949 roku, a zabytkową polichromię udało się uzupełnić w 1953 roku¹⁵.

12 Archiwum Parafii Poręba Wielka, *Co zrobiono w plebanii i gospodarstwie własnym kosztem*, k. 1; *Relacja Franciszki Bielarczyk z dnia 10 października 2018 roku* (zbiory prywatne Adriana Kędzierskiego).

13 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/557, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze*, k. 396–407; Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 35.

14 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej, dokonanej w parafii Jawiszowice dnia 13 i 14 czerwca 1956 roku*, nl.

15 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *Pismo bpa Franciszka Jopa do ks. Władysława Tęczy z 29 maja 1953 roku*, nl; Biblioteka

W wyniku bezpośrednich starć ucierpiały także kościoły w Kobiernicach i Bielanych. W parafii pw. św. Urbana w Kobiernicach zniszczony został dach oraz jedna ściana wieży, wraz z oknem, a także brama¹⁶. Natomiast w parafii pw. św. Macieja w Bielanych kościół parafialny uległ mniejszym uszkodzeniom: zniszczona została elewacja, pozrywane rynny, a także wybito kilkanaście szyb w kościele i na wieży¹⁷. W kontekście remontu ukończonego w 1937 roku w bielańskiej świątyni, należy stwierdzić, że było to zniszczenie o dużej wadze, także symbolicznej. Dopiero dwa lata po wojnie zakupiono nowe rynny i odnowiono elewację¹⁸. Podobne zniszczenia odnotowano w parafii pw. św. Marii Magdaleny w Międzybrodzu Bialskim, gdzie wybitych zostało pięć okien witrażowych oraz osiem szyb¹⁹. Podczas wycofywania się żołnierze niemieccy zburzyli bramę franciszkańskiego schroniska dla sierot w Kętach, a także wybili cztery szyby w zabudowaniach klasztornych²⁰.

i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *List ks. Władysława Tęczy do bpa Franciszka Jopa z 2 czerwca 1953 roku*, nl; por. S. Tracz, *Kościół św. Marcina*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-sw-marcina-4> (20.11.2024).

- 16 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 43.
- 17 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 7.
- 18 P. Kluz, *Kościół św. Macieja Apostoła*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-sw-macieja-apostola> (20.11.2024).
- 19 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 59.
- 20 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/568, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty*, k. 214–218.

DEWASTACJE I ADAPTACJE BUDYNKÓW NA POTRZEBY OKUPANTA

W trakcie trwania okupacji niemieckiej na terenie dekanatu oświęcimskiego udało się ustalić całkowite wyburzenie dwóch obiektów sakralnych. Mowa o kaplicy św. Antoniego w Monowicach, po której pozostały jedynie witraż św. Antoniego zabudowany w przydrożnej kapliczce przy ul. Dąbrówki we Włosienicy oraz obraz św. Antoniego z ołtarza głównego kaplicy, który umieszczono w kościele pw. św. Michała Archanioła we Włosienicy²¹. Z listu administratora włosienickiej parafii, ks. Józefa Bylicy, można wywnioskować, że budynek sakralny został rozebrany na początku 1943 roku, a obszar, który zajmował, włączony został do fabryki farb: „w sprawie kaplicy w Monowicach – włączonej w zabudowania fabryki farb – donoszę – jest już rozebrana – urządzenie wewnętrzne zostało przeniesione i zamieszczone – częściowo w kościele, częściowo przy plebanii”²². Drugim obiektem zniszczonym w ramach okupacji był stary cmentarz w Bulowicach, gdzie „zniszczone zostały rozmyślnie pomniki, figury i krzyże – jako też i krzyże przydrożne”, a także rozebrano całkowicie pamiątkową kaplicę cmentarną²³.

Spośród wypadków adaptacji budynków sakralnych na potrzeby władz okupacyjnych wymieniono już przy okazji zniszczeń kino miejskie zorganizowane w jednym ze skrzydeł Zakładu Salezjańskiego. Wypadków takich było jednak więcej. W czerwcu 1940 roku tzw. kaplicę barokową, znajdującą się w Oświęcimiu w rejonie Zasola, pozbawiono zupełnie charakteru sakralnego, zamieniając ją na magazyn. Podobny los spotkał kaplicę należącą do klasztoru Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania

- 21 S. Krzemień, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013, s. 16–17.
- 22 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 196, *List ks. Józefa Bylicy do Kurii Ksiązęco-Metropolitalnej w Krakowie z 17 maja 1943 roku*, nl.
- 23 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, gromada Bulowice z 1946 roku*, k. 277.

Pańskiego w Kętach, tam władze podjęły decyzję o całościowej przebudowie budynku²⁴.

Ilustracja 3. Monowice, Kaplica św. Antoniego z Padwy (źródło: S. Krzemień, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013, s. 17).

Adaptacji na potrzeby niemieckie nie ustrzegła się także parafia pw. Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu. Poza zniszczeniami w wyniku walk okupant podjął także decyzję o zburzeniu muru kościelnego wraz z trzema zabytkowymi bramami pochodzącymi z XV wieku. Parafię pozbawiono także cmentarza, a w jego ramach zorganizowano otwarty plac²⁵.

24 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/568, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty*, k. 1124.

25 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/584, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim*, k. 1233–1239.

Ilustracja 4. Oświęcim, tzw. kaplica barakowa (źródło: APWNMPO, *Liber memorabilium*, s. 37).

Odrębnym przypadkiem było rozporządzanie zabudowaniami klasztorów w ramach represji za odmowę podpisania Volkslisty. Takie działania miały miejsce w Bulowicach, gdzie okupant podjął decyzję o wywiezieniu braci ze Zgromadzenia Braci Albertynów do Niemiec, na roboty, a następnie ich budynki przekazano Hitlerjugend, a także w przypadkach przejęcia i utworzenia szpitali w części Zakładu Salezjańskiego w Oświęcimiu i w budynkach klasztoru Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstańek w Kętach²⁶. Do podpisania tejże listy był kilkakrotnie wzywany proboszcz parafii pw. św. Mikołaja w Polance Wielkiej, ks. Stanisław Scholz. Ze względu na jego niemieckobrzmiące nazwisko, jak wspomina kronikarz opisujący historię parafii, „był jakby osaczony”²⁷. Swoje zdanie uza-

26 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/584, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim*, k. 1011–1013, 1233–1239, 1671–1675; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/568, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty*, sygn. 13/467/568, k. 70–73, 82–88, 131–136, 214–218, 1118–1131.

27 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 145, *Dzieje Polanki Wielkiej podczas okupacji niemieckiej autorstwa o. Albina Dziuby z 1975 roku*, nl.

sadniał tym, że pod plebanią umieszczono koszary niemieckie, a powyżej stanowisko artylerii przeciwlotniczej. Tym samym okupant traktował teren kościoła i plebanii jak teren jednostki wojskowej²⁸.

W ramach dewastacji należy także wyróżnić grupę zniszczeń powodowanych przez walkę okupanta z kulturą polską. W większości objawiały się one w zniszczeniu wszystkich napisów w języku polskim w instytucjach kultury, przez które okupant rozumiał teatry, szkoły i kościoły. Pochodnym tego procesu był także proceder konfiskaty i niszczenia, najczęściej przez spalenie, sztandarów i chorągwi, a także burzenia pomników, często przedstawiających świętych patronów miast i wsi; kapliczek i krzyży przydrożnych, zazwyczaj z tablicami w języku polskim.

Ilustracja 5. Kaplica św. Jana Nepomucena w Brzezince, wybudowana w połowie XIX wieku, wyburzona przez Niemców podczas okupacji (ze zbiorów prywatnych T. Firczyka).

28 Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 145, *Dzieje Polanki Wielkiej podczas okupacji niemieckiej* autorstwa o. Albina Dziuby z 1975 roku, nl.

Takie wypadki odnotowano dla budynków sakralnych w Brzeszczach, gdzie dodatkowo – obok tablic, sztandarów, pomników – zniszczono całą bibliotekę kościelną²⁹; Jawiszowicach³⁰, Kętach³¹, Oświęcimiu³², Włosienicy³³, Osieku³⁴, Polance Wielkiej³⁵, Porąbce³⁶, Czańcu³⁷, Międzybrodziu³⁸ oraz Kobiernicach, gdzie dodatkowo wywłaszczono z plebanii proboszcza³⁹. Szczegółowe przedstawienie tego wymiaru strat było jednak przedmiotem innego tekstu.

- 29 ANKArchiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w w gminie Brzeszcze, gromada Brzeszcze z z 1946 roku*, k. 137.
- 30 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gromadzie Jawiszowice z 1946 roku*, k. 145.
- 31 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, miasto Kęty z 1946 roku*, k. 249.
- 32 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Oświęcim, miasto Oświęcim z 1946 roku*, k. 337.
- 33 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Oświęcim, gromada Włosienica z 1946 roku*, k. 417.
- 34 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, miasto Kęty z 1946 roku*, k. 456.
- 35 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Osiek, gromada Polanka Wielka z 1946 roku*, k. 489.
- 36 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie wiejskiej Porąbka z 1946 roku*, k. 501.
- 37 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Czaniec z 1946 roku*, k. 517.
- 38 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Międzybrodzie z 1946 roku*, k. 533.
- 39 Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Kobiernice z 1946 roku*, k. 525.

PODSUMOWANIE

Wymienione w tekście zniszczenia zdecydowano się przedstawić w formie tabeli.

Tabela 1. Zniszczenia obiektów sakralnych w wyniku działań wojennych na terenie dekanatu oświęcimskiego

Miejscowość	Stopień zniszczeń
Bielany	• uszkodzone zewnętrzne ściany kościoła parafialnego; • zerwane rynny na wieży; • uszkodzony witraż i kilkanaście szyb.
Brzeszcze	• kościół parafialny nie został uszkodzony w wyniku działań wojennych (szkody kopalniane); • zniszczenie biblioteki kościelnej; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Bulowice	• kościół parafialny nie został uszkodzony; • budynki klasztorne przejęte dla Hitlerjugend, po wywiezieniu braci na roboty do Niemiec; • rozebranie pamiątkowej kaplicy cmentarnej.
Czaniec	• kościół parafialny nie został uszkodzony; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Grojec	• kościół parafialny nie został uszkodzony.
Jawiszowice	• zniszczona część dachu kościoła parafialnego; • wybite wszystkie szyby oraz dwa witraże; • zniszczone cztery kapliczki; • uszkodzony posąg Serca Pana Jezusa; • uszkodzony parkan; • zniszczona część sufitu wraz z zabytkową polichromią; • zniszczone trzy żyrandole tzw. pająki: jeden mosiężny, dwa zabytkowe, połączone; • zniszczone ołtarze, posadzka, ławki, chorągwie i obrazy; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).

Miejscowość	Stopień zniszczeń
Kęty	• wybite szyby w kościele parafialnym; • wybite szyby w kaplicy św. Jana Kantego; • wybite szyby w klasztorze ss. Franciszkanek; • zniszczenie muru klasztornego ss. Franciszkanek; • zarekwirowanie wyposażenia Zgromadzenia ss. Zmartwychwstania Pańskiego; • zniszczenia dachu budynku Zgromadzenia ss. Zmartwychwstania Pańskiego; • zniszczenie narożnika domu Zgromadzenia ss. Zmartwychwstania Pańskiego; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Kobiernice	• zniszczenie dachu wieży; • uszkodzenie dachu kościoła; • zniszczenie bramy kościelnej; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Międzybrodzie Bialskie	• wybite pięć witraży oraz trzy okna; • w budynku plebani zdewastowano pięć pokoi mieszkalnych; • zniszczone ogrodzenie żelazne o długości 30 metrów; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Osiek	• kościół parafialny zabytkowy – lekko uszkodzony; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Oświęcim	• kościół parafialny uszkodzony w bombardowaniach; • zburzono mur od strony północnej kościoła parafialnego, zarekwirowano żelazny płot i trzy bramy żelazne; • zabrano cmentarz kościelny i zorganizowano plac; • zniszczenie skrzydła Zakładu Salezjańskiego; • zajęcie budynku Zakładu Salezjańskiego pod kino miejskie i szpital; • zarekwirowanie urządzeń Zakładu Salezjańskiego; • zajęcie budynków Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Siostry Serafitki); • bombardowanie części budynków Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Siostry Serafitki); • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Polanka Wielka	• kościół parafialny nie został uszkodzony; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).

Miejscowość	Stopień zniszczeń
Porąbka	• wybite szyby w kościele parafialnym; • zniszczone drzwi frontowe kościoła; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).
Poręba Wielka	• kościół parafialny nie został uszkodzony.
Witkowice	• kościół parafialny nie został uszkodzony.
Włosienica	• kościół parafialny nie został uszkodzony; • niszczenie kultury polskiej poprzez dewastację obiektów sakralnych (np. krzyży, pomników, kaplic).

Źródło: Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 145, *Dzieje Polanki Wielkiej podczas okupacji niemieckiej autorstwa o. Albina Dziuby z 1975 roku*, nl; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 196, *List ks. Józefa Bylicy do Kurii Książecko Metropolitalnej w Krakowie z 17 maja 1943 roku*, nl; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *Pismo bpa Franciszka Jopa do ks. Władysława Tęczy z 29 maja 1953 roku*, nl; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *List ks. Władysława Tęczy do bpa Franciszka Jopa z 2 czerwca 1953 roku*, nl; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 79, *Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej, dokonanej w parafii Jawiszowice dnia 13 i 14 czerwca 1956 roku*, nl; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania, sygn. 1559/95, *Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, k. 2–5, 20–21. Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 7, 35, 43, 59; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/557, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze*, k. 396–407; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/568, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty*, k. 70–73, 82–88, 131–136, 214–218, 1118–1131; Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, sygn. 13/467/584, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim*, k. 1011–1013, 1233–1239, 1671–1675; Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu, *Księga pamiątkowa parafii Oświęcim, archidiecezji krakowskiej*, s. 34; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Brzeszcze, gromada Brzeszcze z 1946 roku*, k. 137; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gromadzie Jawiszowice z 1946 roku*, k. 145; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, miasto Kęty z 1946 roku*,

k. 249; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Oświęcim, miasto Oświęcim z 1946 roku*, k. 337; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Oświęcim, gromada Włosienica z 1946 roku*, k. 417; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, miasto Kęty z 1946 roku*, k. 456; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Osiek, gromada Polanka Wielka z 1946 roku*, k. 489; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie wiejskiej Porąbka z 1946 roku*, k. 501; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Czaniec z 1946 roku*, k. 517; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Międzybrodzie z 1946 roku*, k. 533; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Porąbka, gromada Kobiernice z 1946 roku*, k. 525; Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/691/o/1.10 UW II 384, *Ankieta dot. przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej w gminie Kęty, gromada Bulowice z 1946 roku*, k. 277; *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945*, t. 6, red. W. Żurek, Lublin 2019, s. 89–90, 101; S. Krzemień, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013, s. 16–17; *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940*, t. 4, red. W. Żurek, Lublin 2020, s. 257, 259.

Tabela, której celem było przedstawienie w sposób systematyczny najważniejszych informacji dotyczących zniszczeń obiektów sakralnych podczas II wojny światowej, pokazała, że stopień uszkodzeń był zróżnicowany i zależał od lokalizacji oraz intensywności działań wojennych. Wiele kościołów nie odniosło uszkodzeń w wyniku bezpośrednich działań wojennych. Najcięższe zniszczenia dotknęły budynki sakralne w wyniku bombardowań, wtedy też odnotowano – w takich miejscowościach jak Osiek czy Międzybrodzie Bialskie, Oświęcim – uszkodzenia dotyczące zarówno struktury budynków, jak i ich wyposażenia, w tym szczególnie witraży i okien. Najcięższe zniszczenia, widoczne na przykładzie Jawiszowic, objęły drewniane kościoły, doszło tam do niemal całkowitego zniszczenia wież, dachów oraz zabytkowego wyposażenia wnętrza.

Z analizy wynika także, że infrastruktura sakralna ucierpiała najbardziej w wyniku okupacji. Wtedy to dochodziło do licznych aktów dewastacji i przejęć budynków sakralnych, które miały na celu zniszczenie lokalnej kultury i symboliki religijnej. Ustalono, że dwa obiekty sakralne zostały całkowicie zburzone: kaplica św. Antoniego w Monowicach oraz kaplica cmentarna w Bulowicach. Inne budynki sakralne były często przejmowane przez okupanta i adaptowane do jego celów. Można to wykazać na przykładach organizowania magazynów w kaplicach oraz wykorzystania zabudowań klasztornych na rzecz organizacji takich jak Hitlerjugend, czy jako kino miejskie.

Oprócz przejęć i wyburzeń okupanci prowadzili także celowe niszczenie elementów kultury polskiej związanych z religią i tożsamością narodową. Na terenie dekanatu niszczono polskojęzyczne tablice, chorągwie, pomniki i krzyże przydrożne, często zawierające inskrypcje w języku polskim. Przykładem może być destrukcja biblioteki kościelnej w Brzeszczach oraz zniszczenia w Jawiszowicach, Kętach, Oświęcimiu, Osieku i innych wspomnianych miejscowościach. Takie działania miały na celu wykorzenienie polskiej tożsamości kulturowej i religijnej, a jednocześnie osłabienie więzi wspólnotowych. Zniszczenia obiektów sakralnych na terenie dekanatu oświęcimskiego są dowodem szeroko zakrojonych represji okupacyjnych, które objęły zarówno materialną, jak i symboliczną sferę życia religijnego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej

Akta parafialne, Parafia Polanka Wielka, sygn. APA 145.

Akta parafialne, Parafia Świętego Michała Archaniola we Włosienicy, sygn. APA 196.

Akta parafialne, Parafia Jawiszowice, sygn. APA 79.

Akta parafialne, Parafia Brzeszcze, sygn. APA 34.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania, sygn. 1559/95.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Straty wojenne, Ankieta z 1945 i 1946 roku, t. 1.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, Ankieta dotycząca przebiegu działań wojennych i okupacji niemieckiej. Powiat bialski, sygn. UW II 384.

Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku Białej

Kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze, sygn. 13/467/557.

Kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych miasta Kęty, sygn. 13/467/568.

Kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim, sygn. 13/467/584.

Archiwum Parafii Poręba Wielka

Co zrobiono w plebanii i gospodarstwie własnym kosztem, brak sygnatury.

Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu

Księga pamiątkowa parafii Oświęcim, archidiecezji krakowskiej.

Relacje ustne

Relacja Franciszki Bielarczyk z dnia 10 października 2018 roku (zbiory prywatne Adriana Kędzierskiego).

OPRACOWANIA

- Chorążki M., *Kęty w okresie okupacji niemieckiej*, [w:] *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach. Monografia historyczna*, t. 2, red. K. Meus, M. Tylza-Janosz, D. Żurek, Kęty 2019.
- Dreśćik J.J., *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, bezcenne/ utracone” 1999, nr 4 (16), s. 4–6
- Dziubek M., *Niezłomni wrześniowych dni. Losy Batalionu Obrony Narodowej „Oświęcim”*, Oświęcim–Kraków 2019, s. 177–205.
- Fijałkowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.
- Kluz P., *Kościół św. Macieja Apostoła*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-sw-macieja-apostola> (20.11.2024).
- Krzemień S., *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013.
- Overy R., *Bombowce nad Europą 1939–1945*, Oświęcim 2017.
- Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1: *Województwo krakowskie i rzeszowskie*, red. J. Gołos, A. Kasprzak-Miler, Poznań 2000 (Polskie Dziedzictwo Kulturalne. Seria A. Straty Kultury Polskiej).
- Tracz S., *Kościół św. Marcina*, [w:] *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, <https://sdm.upjp2.edu.pl/dziela/kosciol-sw-marcina-4> (20.11.2024).
- Trąba M., *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, [w:] *Oświęcim, miasto pogranicza*, t. 2, red. B. Czwojdrak, K. Miroszewski, P. Węckowski, Warszawa 2018.
- Wróbel J., *Niemieckie ciężkie baterie przeciwlotnicze wokół Oświęcimia 1944–1945*, Warszawa 2019.
- Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940, t. 4, red. W. Żurek, Lublin 2020.
- Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945, t. 6, red. W. Żurek, Lublin 2019.